

مطالعه وضعیت سرمایه اجتماعی در استان زنجان

حسین قهاری*، دکتر محسن کلانتری**، سمیه قزلباش***

مقدمه: امروزه، دستیابی به توسعه پایدار در کنار سرمایه‌های مادی و انسانی، نیازمند سرمایه اجتماعی است که نقشی بسیار مهم‌تر از سرمایه فیزیکی و انسانی ایفا می‌کند و موجب استفاده بیشینه از منابع می‌گردد. پژوهش حاضر با هدف مطالعه وضعیت سرمایه اجتماعی در استان زنجان انجام شده است. روش: این پژوهش اکتشافی، توصیفی و تحلیلی است و براساس دو روش کمی و کیفی شناخت‌های مربوط به سرمایه اجتماعی در استان مورد سنجش قرار گرفته است. جامعه آماری این پژوهش، به روش نمونه‌گیری طبقه‌ای، تصادفی تعیین و تعداد ۱۲۵۰ نمونه براساس جمعیت شهرستان‌های استان انتخاب شده است. شیوه گردآوری اطلاعات، اسنادی و از طریق تکمیل پرسش‌نامه و مصاحبه بوده است. مهم‌ترین روش تجزیه و تحلیل داده‌ها، کای‌اسکوئر و آزمون تی استودنت بوده است.

یافته‌ها: نتایج تحلیل عضویت جامعه مورد مطالعه در شبکه‌های اجتماعی بر نقش شبکه روابط غیررسمی در تشکیل سرمایه اجتماعی در استان زنجان تأکید می‌کند. در زمینه کار گروهی، هم در شهرها و هم در روستاهای استان، تنها حدود نیمی از جامعه مورد مطالعه، تجربه کار گروهی داشته‌اند. انجام امور موظفی، برگزاری مراسم مذهبی و امور خیریه بیش از سایر جنبه‌ها در گسترش مناسبات اجتماعی در استان نقش داشته است. نتایج پژوهش نشان می‌دهد بیشترین تکیه‌گاه مردم زنجان، خانواده و سپس، دوستان بوده است. این امر نشان می‌دهد انتظار مردم زنجان از افراد کمتر و نزدیک‌تری بوده است و بده‌بستان در نظام بسته‌تری صورت گرفته و سرمایه اجتماعی کمتر، فرصت بالندگی و رشد یافته است. ساکنان استان توانسته‌اند به ترکیب متوازنی از ارزش‌های مادی و معنوی در هنجارهای مورد قبول دست یابند. دامنه اعتماد به دیگران در استان زنجان، به‌مراتب تنگ‌تر از شبکه روابط اجتماعی افراد بوده است؛ به‌گونه‌ای که سهم قابل توجهی از ساکنان، اعضای خانواده را قابل اعتمادترین افراد به‌شمار آورده‌اند.

بحث: نتایج این پژوهش حکایت از آن دارد که مردم استان می‌کوشند از شراکت در فعالیت اقتصادی و مالکیت بهره‌مند و در این امر، حزم‌اندیشی می‌کنند.

کلیدواژه‌ها: اعتماد، زنجان، سرمایه اجتماعی، شبکه‌های اجتماعی.

تاریخ دریافت: ۹۰/۰۲/۲۰ تاریخ پذیرش: ۹۱/۰۸/۰۶

* کارشناس ارشد پژوهشگری علوم اجتماعی، دانشگاه آزاد واحد رودهن. <hosein ghahhari@yahoo.com> (نویسنده مسئول).

** دکتر جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه زنجان.

*** دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه شهید بهشتی.

مقدمه

یکی از عرصه‌های مهم هم‌اوردی عناصر دیرین و نوین در جامعه، سرمایه اجتماعی^۱ است. سرمایه اجتماعی به ویژگی‌های سازمان اجتماعی، چون شبکه‌ها، هنجارها، تعامل و اعتماد متقابلی اشاره دارد که هماهنگی و همکاری دوجانبه را بین افراد تسهیل می‌کند. در جامعه‌ای که سرمایه اجتماعی در حد بالایی باشد، همکاری آسان‌تر و ارزان‌تر است؛ چراکه سرمایه اجتماعی، شبکه‌های مشارکت مدنی و هنجارهای مستحکم روابط متقابل را تقویت می‌کند. به عقیده جیمز کلمن، سرمایه اجتماعی همچون دیگر شکل‌های سرمایه، بسیار پربار است و نیل به اهداف ویژه‌ای را میسر می‌سازد که بدون آن امکان‌پذیر نیست؛ از این رو، سرمایه اجتماعی به تدریج، در سراسر جهان به عنصری حیاتی برای توسعه اقتصادی بدل شده است.

پژوهش حاضر کوشیده است تا وضعیت سرمایه اجتماعی را در سکونتگاه‌های شهری و روستایی استان زنجان مطالعه نماید. استان زنجان واقع در شمال غرب کشور، طی چند دهه اخیر و به موازات تحولات اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ملی و منطقه‌ای، دگرگونی‌های قابل توجهی را به خود دیده است. از جمله این تحولات، حجم فراگیر مهاجرت‌های درون و برون‌استانی است که سبب دگرگونی‌های وسیعی در ساختار سنی، جنسی و شغلی جمعیت شهرها و روستاهای استان شده است. از سوی دیگر، این تغییرات باعث شده است تا ارزش‌ها، پیوندها و سازمان یافتگی اجتماعی دستخوش دگرگونی‌های عمیقی گردد؛ به گونه‌ای که این روند نظم اجتماعی و یکپارچگی، فرهنگی شهرها و روستاهای استان زنجان را دگرگون ساخته است (کلانتری، ۱۳۸۷). هدف دیگر مقاله حاضر، شناسایی نقش و اهمیت سرمایه اجتماعی در توسعه پایدار شهری و روستایی و با هدف کاهش آسیب‌های اجتماعی و حفظ سلامت روانی فرد و بقای خانواده و در پیوند با توسعه اقتصادی بوده است.

1. social capital

بر این اساس، مهم‌ترین موضوعات مورد بررسی در پژوهش حاضر، عضویت افراد در انجمن‌ها، گروه‌ها و هیئت‌ها و تشکل‌های رسمی و غیررسمی است. دیگر شاخص مورد بررسی وضعیت کار گروهی و فعالیت‌های جمعی ساکنان استان، شامل برگزاری مراسم، انجام شعائر و امور خیریه و عام‌المنفعه در مناطق شهری و روستایی استان بوده است. تحلیل انتظار افراد از دیگران و طرز تلقی آن‌ها نسبت به ارزش‌ها، ارتباط با دیگران، اعتماد و شراکت با دیگران به‌منزلهٔ محصول اعتماد متقابل از دیگر شاخص‌های تحلیل وضعیت سرمایه اجتماعی در سکونتگاه‌های شهری و روستایی استان زنجان در پژوهش حاضر بوده است.

بنابه مراتب فوق، مهم‌ترین پرسش‌های پژوهش حاضر به شرح زیر بوده است:

- ۱- وضعیت سرمایه اجتماعی در استان زنجان چگونه است و در کدام گروه‌های اجتماعی، حس اعتماد به دیگران بیشتر است؟
- ۲- شبکه روابط اجتماعی و انتظار افراد از دیگران در استان زنجان چه وضعیتی دارد و ارزش‌های فرهنگی و هنجارهای پذیرفته شده در سکونتگاه‌های شهری و روستایی استان زنجان چیست؟
- ۳- آیا تفاوتی میان ساکنان بخش‌های مختلف استان در شراکت در فعالیت‌های اقتصادی و اموال و دارایی‌های آن‌ها وجود دارد؟
- ۴- مهم‌ترین بازدارنده‌ها و پیش‌برنده‌های شکل‌گیری، افزایش یا کاهش سرمایه اجتماعی در استان زنجان کدام است؟
- ۵- آیا احساس تعلق افراد به خانواده، گروه همسالان و خویشاوندان در بین ساکنان استان زنجان تفاوتی دارد؟

مبانی نظری

به‌کارگیری سرمایه اجتماعی از دههٔ ۱۹۹۰ به بعد، در رساله‌ها و مقالات دانشگاهی، به‌ویژه در رشته‌های جامعه‌شناسی، اقتصاد، علوم سیاسی و علوم تربیتی گسترش یافت

(وال^۱ و همکاران، ۱۹۹۸). سرمایه اجتماعی معطوف به روابط اجتماعی مبتنی بر اعتماد و شبکه‌های مترام تعامل و هنجارهای مشوق عمل جمعی است که توانایی تسهیل تولید دستیابی به اهداف را دارند. تفاوت سرمایه اجتماعی با دیگر سرمایه‌ها در این است که این شکل از سرمایه، حاصل روابط و تعاملات اجتماعی مبتنی بر اعتماد و مشارکت اعضای گروه‌های اجتماعی است. به عبارت دیگر، سرمایه اجتماعی متعلق به گروه‌هاست، نه افراد (فوکویاما، ۱۳۷۹) و به شکل عینی و فیزیکی وجود ندارد. تفاوت دیگر این است که سرمایه اجتماعی هرچه بیشتر مصرف شود، افزایش خواهد یافت و در صورت عدم مصرف، روبه کاهش خواهد گذارد.

پژوهش‌های فراوانی به رابطه میان سرمایه اجتماعی و پیامدهای مثبت آن در حوزه‌ها و سطوح گوناگون اقتصادی، سیاسی و اجتماعی توجه کرده‌اند. برای نمونه، تحقیقات نشان داده است که سرمایه اجتماعی با کارایی نهادی، افزایش سطح آموزش و رفاه کودکان، کاهش جنایت، نزاع و درگیری، برتری اقتصادی افراد، کاهش مرگ‌ومیر، بهبود وضع سلامت، احساس خوشبختی و اعتماد به حکومت رابطه مستقیم دارد (پاتنام، ۱۳۸۰؛ برم^۲ و ران^۳، ۱۹۹۷). از سوی دیگر، سرمایه اجتماعی با حاکمیت و کارایی اقتصادی نیز دارای ارتباط مستقیمی است (أف^۴ و فوجس^۵، ۲۰۰۲)؛ همچنین، با تندرستی (وینسترا، ۱۳۸۴)، توفیق در پروژه‌های عمرانی (مرنیسی، ۱۳۸۴) و افزایش مشارکت و توان کنش جمعی در جرایم روستایی (کریشنا^۶ و آپه^۷، ۲۰۰۲)، توسعه اقتصادی کشور (لاجوپین^۸، ۲۰۰۳)، مشارکت مدنی و اجتماعی (لافلین^۹، ۲۰۰۳)، توسعه محلی و ملی (گرو^{۱۰}، ۲۰۰۳)، کاهش مرگ‌ومیر نوزادان و افزایش امید به زندگی (هیات^{۱۱}، ۲۰۰۳) و همچنین، رشد درآمد کشورها (ناک^{۱۲}، ۲۰۰۲) رابطه مستقیم دارد.

1. Wall	2. Brehm	3. Rahn	4. Offe	5. Fuchs
6. Krishna	7. Uphoff	8. Loh Joopin	9. Lofflin	10. Grewe
11. Hyatt	12. Knack			

کلمن اولین پژوهشگری است که به بررسی تجربی مفهوم سرمایه اجتماعی پرداخته است. کلمن به کارکرد سرمایه اجتماعی توجه دارد. به نظر او، سرمایه اجتماعی بخشی از ساختار اجتماعی^۱ است که به کنشگر اجازه می‌دهد تا با استفاده از آن، به منابع خود دست یابد. این بُعد از ساختار اجتماعی، شامل تکالیف و انتظارات، مجاری اطلاع‌رسانی، هنجارها و ضمانت اجرایی^۲ است که انواع خاصی از رفتار را تشویق یا منع می‌کند (کلمن^۳، ۱۳۷۷). از نظر کلمن، سرمایه اجتماعی سرمایه‌ای خالص و ناب نیست و یا اینکه همچون دیگر اشکال سرمایه به نظر نمی‌رسد؛ زیرا به شیوه‌های خاص آفریده می‌شود یا پدید می‌آید. برخلاف دیگر اشکال سرمایه، سرمایه اجتماعی در ساختاری از روابط بین افراد و درون آن به میراث می‌رسد و ماندگار می‌شود. اکثر اشکال سرمایه اجتماعی به وسیله دیگر فعالیت‌ها پدید می‌آیند و نابود می‌شوند (کلمن، ۱۹۹۸). به این ترتیب، از نظر وی، سرمایه اجتماعی تولید نمی‌شود؛ بلکه روی می‌دهد؛ زیرا محصول واسط دیگر فعالیت‌هاست. وی اشکال سرمایه اجتماعی را شامل تعهدات، انتظارات، مجاری کسب اطلاعات و هنجارها و ضمانت‌های اجرایی مؤثر می‌داند.

فرانسیس فوکویاما سرمایه اجتماعی را مجموعه‌ای از هنجارهای^۴ موجود در سیستم‌های اجتماعی^۵ برشمرده است که موجب ارتقای سطح همکاری اعضای آن جامعه می‌گردد و سبب پایین آمدن هزینه‌های تبادلات و ارتباطات می‌گردد (فوکویاما، ۱۹۹۹). فوکویاما سرمایه اجتماعی را به عنوان یک پدیده جامعه‌شناختی مورد توجه قرار می‌دهد. به نظر او، سرمایه اجتماعی با شعاع اعتماد، ارتباط تنگاتنگی دارد. هرچقدر شعاع اعتماد^۶ در یک گروه اجتماعی گسترده‌تر باشد، سرمایه اجتماعی نیز زیاد خواهد بود و به تبعیت از آن، میزان همکاری و اعتماد متقابل اعضای گروه نیز افزایش خواهد یافت (فوکویاما، ۱۹۹۹). وی منابع ایجاد کننده سرمایه اجتماعی را این گونه مطرح می‌نماید:

1. social structure
5. social system

2. sanction
6. Fukuyama

3. Coleman
7. confident

4. norms

- هنجارهایی که به لحاظ نهادی ساخته شده‌اند و منتج از نهادهای رسمی، مانند دولت و نظام‌های قانونی هستند.
 - هنجارهایی که خودجوش هستند و برخاسته از کنش‌های متقابل اعضای یک جامعه می‌باشند.
 - ساخت‌مندی‌های برون‌زاد که برخاسته از اجتماعی غیراز اجتماع مبدأ خودشان هستند و می‌توانند از ایدئولوژی، فرهنگ و تجربه تاریخی مشترک نشئت بگیرند.
 - هنجارهایی که از طبیعت ریشه گرفته‌اند؛ مثل خانواده، نژاد و قومیت (فوکویاما، ۱۳۷۹).
- مؤلفه‌های اعتماد اجتماعی، انسجام اجتماعی و مشارکت اجتماعی که در یک رابطه متعامل قرار گرفته و هرکدام تقویت‌کننده دیگری‌اند، از مؤلفه‌های اصلی سرمایه اجتماعی محسوب می‌شوند. این سه مؤلفه از مفاهیم کلیدی جامعه‌شناسی به‌شمار می‌روند (ازکیا و غفاری، ۱۳۸۳).

پاتنام برای سنجش سرمایه اجتماعی از سه شاخص آگاهی، مشارکت و نهادهای مدنی استفاده می‌کند (فیلد، ۲۰۰۳^۱)؛ هرچند به‌نظر فوکویاما، سنجش سرمایه اجتماعی به‌دلیل بُعد کیفیتی آن دشوار است و به‌جای سنجش و اندازه‌گیری سرمایه اجتماعی به‌عنوان یک ارزش مثبت، می‌توان نبود سرمایه اجتماعی را از طریق وجود الزامات اجتماعی، از قبیل جرم و جنایت، فروپاشی خانواده، مصرف مواد مخدر، طرح دعاوی و دادخواهی، خودکشی، فرار از پرداخت مالیات و موارد مشابه اندازه‌گیری نمود (فوکویاما، ۱۳۷۹).

در ایران، طی پژوهش‌هایی که در سال‌های اخیر انجام گرفته است، سرمایه اجتماعی با شاخص‌هایی چون آگاهی به اعتماد اجتماعی و نهادی، مشارکت شورایی، اجتماعی و سیاسی (تاج‌بخش، ۱۳۸۲)، اعتماد به افراد، اعتماد به نهادها و سازمان‌ها (غفاری، ۱۳۸۰)، فعالیت‌های گروهی و انجمنی، اعتماد عام، همیاری تعمیم یافته (موسوی خامنه، ۱۳۸۳)، فعالیت اجتماعی، روابط اجتماعی با خانواده، دوستان و همسایگان و اعتماد اجتماعی (میرزاخانی، ۱۳۸۰)، اعتماد (امیرکافی، ۱۳۷۴) و اعتماد عمومی، اعتماد نهادی و آگاهی و

توجه به امور سیاسی و اجتماعی (ناطق پور و فیروزآبادی، ۱۳۸۴) مورد سنجش و ارزیابی قرار گرفته است.

برخلاف حجم چشمگیر ادبیات موضوع، سرمایه اجتماعی همچنان از فقدان نظم مفهومی رنج می برد. اگرچه مطالعات مختلف به جنبه‌هایی چون شبکه‌ها، هنجارها، بده‌بستان‌ها، اعتماد، ارزش‌های مشترک و... پرداخته‌اند، اما تعریف عملیاتی از آن‌ها و شیوه سنجش آن‌ها با توجه به بستر فرهنگی، زمینه اجتماعی و... متفاوت بوده است. برای نمونه، اعتماد می‌تواند نگرش افراد درباره عموم مردم، قابل اعتماد بودن (برخی از) آن‌ها، دامنه یا گستره اعتماد بین مردم و... را دربرگیرد. این چندوجهی بودن مفهوم سرمایه اجتماعی وقتی با سطوح تحلیلی، گونه‌های اجتماعی و جنبه‌های روش‌شناختی متفاوت آن درهم می‌آمیزد، نمی‌توان انتظار داشت مطالعات تجربی انجام شده به‌آسانی، با یکدیگر قابل مقایسه گردند و نتایج سازگار و همسویی به دست دهند.

در پژوهش پیش‌رو، مهم‌ترین شاخص‌های سنجش وضعیت سرمایه اجتماعی در استان زنجان، بررسی وضعیت عضویت پاسخ‌گویان در تشکل‌های رسمی و غیررسمی (انجمن‌ها، هیئت‌ها، گروه‌ها، جمع‌دوستان و...)، دلایل عدم تمایل آن‌ها به عضویت در تشکل‌ها، وضعیت انجام کار گروهی و کنش جمعی پاسخ‌گویان، دلایل فقدان کار گروهی و کنش جمعی آنان، انتظارات پاسخ‌گویان از دیگران به هنگام بروز مشکل و سختی، ارزش‌ها و هنجارهای پذیرفته شده پاسخ‌گویان، ارتباط پاسخ‌گویان با دیگر افراد و شناخت شبکه‌های اجتماعی موجود، دامنه اعتماد پاسخ‌گویان به دیگران و مطالعه رفتار آنان در زمینه فعالیت اقتصادی بوده است.

مواد و روش‌ها

روش این پژوهش اکتشافی، توصیفی و تحلیلی است. از آنجاکه بررسی سرمایه اجتماعی در ایران، موضوعی تاحدی جدید می‌باشد و این مطالعه برای اولین بار در سطح استان زنجان انجام می‌گیرد، اکتشافی است و از سوی دیگر توصیفی و تحلیلی است؛ چراکه براساس دو

روش کمی و کیفی، ویژگی‌های این پدیده را در سکونتگاه‌های استان زنجان مورد سنجش قرار می‌دهد.

جامعه آماری این پژوهش، مجموعه ساکنین شهرها و روستاهای استان زنجان در تابستان ۱۳۸۶ بوده‌اند که براساس روش نمونه‌گیری طبقه‌ای تصادفی، نمونه‌ها مورد پرسشگری و مصاحبه قرار گرفته‌اند. حجم نمونه مورد نیاز با استفاده از روش کوکران تعیین گردیده است. در این راستا، تعداد ۱۲۵۰ نمونه براساس تعداد جمعیت شهری و روستایی شهرستان‌های استان و تعداد سکونتگاه‌های موجود در آن‌ها انتخاب شده است. شیوه گردآوری اطلاعات از طریق تکمیل پرسش‌نامه همراه با مصاحبه حضوری بوده است.

از آنجاکه پرسش‌نامه طراحی شده برای این پژوهش، حاوی سؤال‌های باز بوده است، ابتدا، پاسخ‌های پرسش‌نامه‌ها استخراج، مقوله‌بندی و کدگذاری شده است و سپس، جهت تجزیه و تحلیل‌های آماری در نرم‌افزار SPSS وارد شده است.

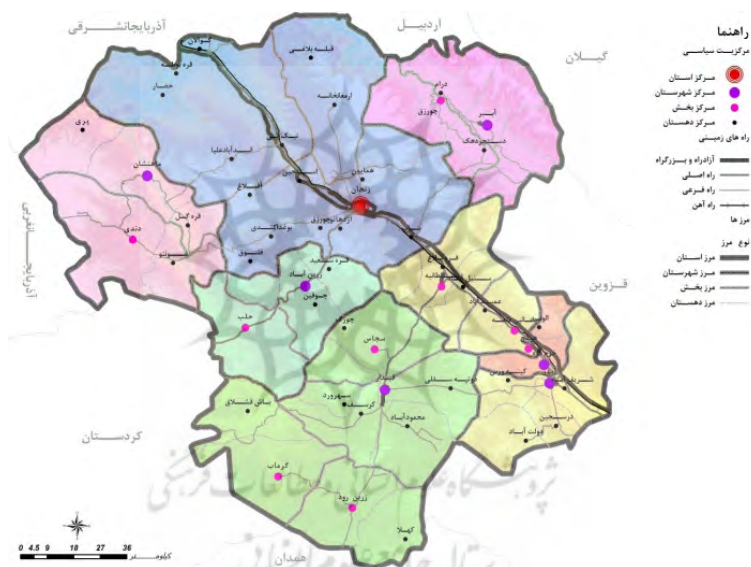
مهم‌ترین روش‌ها برای تجزیه و تحلیل داده‌های این پژوهش، کای اسکور و آزمون تی استودنت بوده است.

معرفی استان زنجان

استان زنجان با وسعتی برابر با ۲۱۷۷۳ کیلومتر مربع، در منطقه شمال غرب کشور قرار دارد و از شمال، به استان‌های گیلان، اردبیل، آذربایجان شرقی، از شرق به استان قزوین، از جنوب به استان همدان، از جنوب غرب به استان کردستان و از غرب به آذربایجان غربی محدود است (معاونت برنامه‌ریزی، ۱۳۸۸). این استان از هفت شهرستان زنجان، خدابنده، ابهر، ماهنشان، طارم، خرمدره و ایجرود تشکیل شده است.

به‌استناد آخرین تقسیمات سیاسی و اداری استان زنجان و تقسیمات سیاسی و اداری کشوری در سال ۱۳۸۵، این استان مشتمل بر ۷ شهرستان، ۱۶ کانون شهری، ۱۶ بخش، ۴۶ دهستان و ۹۶۹ آبادی دارای سکنه و ۲۱۱ آبادی خالی از سکنه است (معاونت برنامه‌ریزی، ۱۳۸۸).

جمعیت استان زنجان براساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۸۵، برابر ۹۶۴۶۰۱ نفر بوده است (مرکز آمار ایران، ۱۳۸۵) که با توجه به جمعیت کشور در همین سال، سهم استان از جمعیت کشور، ۱/۳ درصد می‌باشد. تراکم نسبی جمعیت در استان زنجان در سال ۱۳۸۵، معادل ۴۴ نفر در کیلومتر مربع است که از میانگین کشوری (۴۳ نفر) بالاتر است. وجود شرایط مساعد محیطی و وضعیت مناسب استان به لحاظ موقعیت و دسترسی‌ها و همچنین مساحت کمتر استان به نسبت جمعیت آن را می‌توان از جمله عوامل مؤثر در بالاتر بودن تراکم نسبی جمعیت استان زنجان در مقایسه با متوسط کشوری آن دانست.

نقشه ۱. نقشه تقسیمات سیاسی و اداری استان زنجان.

براساس سرشماری سال ۱۳۸۵، از کل جمعیت استان زنجان، تعداد ۵۵۹۳۴۰ نفر در شهرها و ۴۰۵۲۶۱ نفر در سکونتگاه‌های روستایی استان زندگی می‌کنند. بر این اساس، از

کل جمعیت استان، ۵۸ درصد آن شهرنشین و ۴۲ درصد آن روستانشین بوده‌اند (مرکز آمار ایران، ۱۳۸۵).

یافته‌ها

انسان به‌منزله موجودی اجتماعی در کنش متقابل با دیگر افراد اجتماع خویش درمی‌یابد که چگونه دریافت‌ها و برداشت‌های خود را سامان دهد، به تفسیر رفتارها و واکنش‌های دیگران مبادرت ورزد و الگوهای پذیرفته شده و هنجارهای دیرپای را بشناسد. از این رو، ارتباط با دیگران، جزء تفکیک‌ناپذیر زندگی در جهان اجتماعی است. برای آنکه سرمایه اجتماعی داشته باشیم، باید با دیگران مرتبط باشیم و این دیگران هستند و نه خود ما که منبع تحقق امتیازات ما به‌شمار می‌آیند. بارت سرمایه اجتماعی را دوستان، همکاران و تماس‌های کلی‌تری می‌داند که از طریق آن‌ها، فرصت‌های استفاده از سرمایه مالی و سرمایه انسانی به‌دست می‌آید (برت،^۱ ۱۹۹۲). به این ترتیب، کنشگران در پرتو روابط و شبکه‌های اجتماعی می‌توانند برای خود منافع دست‌وپا کنند.

بررسی و تحلیل شاخص‌های تحلیل وضعیت سرمایه اجتماعی در استان زنجان حاوی نتایج زیر است:

- تحلیل گروه‌های اجتماعی و عضویت مردم در گروه‌ها، انجمن‌ها و... نتایج پیمایش انجام شده در خصوص وضعیت شبکه‌های اجتماعی در سطح شهرها و روستاهای استان زنجان نشان می‌دهد: از میان ۱۲۵۰ پاسخ‌گوی مورد مطالعه، ۵۶/۰ درصد (۷۰۰ نفر) عضو انجمن‌ها، گروه‌ها، هیئت‌ها و... (رسمی و غیررسمی) بوده‌اند. در مقابل، ۴۲/۷ درصد (۵۳۴ نفر) ارتباط مستمر با این قبیل نهادها را انکار کرده و ۱/۳ درصد (۱۶ نفر) هیچ پاسخی به سؤال نداده‌اند.

از میان ۷۰۰ نفر پاسخ‌گویی که اظهار داشته‌اند در انجمن‌ها و ... عضویت دارند، ۲۱/۰ درصد (۱۴۷ نفر) در اجتماعات رسمی و ۷۷/۰ درصد (۵۳۹ نفر) در گروه‌های غیررسمی فعالیت می‌کردند. مهم‌ترین عضویت‌های رسمی به‌ترتیب، در بسیج (۷۲/۱ درصد، ۱۰۶ نفر)، صندوق‌های قرض‌الحسنه (۷/۵ درصد، ۱۱ نفر)، انجمن‌های هنری ادبی (۵/۴ درصد، ۸ نفر)، انجمن‌های علمی تخصصی (۴/۱ درصد، ۶ نفر)، اتحادیه‌ها و اصناف (۴/۱ درصد، ۶ نفر) بوده است.

از میان ۷۰۰ پاسخ‌گوی یاد شده، ۴۴/۷ درصد (۲۴۷ نفر) در گروه دوستان، ۲۳/۵ درصد (۱۳۰ نفر) در شبکه خویشاوندان، ۱۱/۴ درصد (۶۳ نفر) در هیئت‌های مذهبی، ۵/۲ درصد (۲۹ نفر) در گروه‌های ورزشی، ۲/۹ درصد (۱۶ نفر) در واحدهای همسایگی، ۲/۷ درصد (۱۵ نفر) در صندوق‌های اعتباری نوپتی، ۲/۰ درصد (۱۱ نفر) در جمع همکاران و ۲/۰ درصد (۱۱ نفر) در تشکل‌های زنان، حضوری فعال و مستمر داشتند (جدول ۱). به این ترتیب، می‌توان دریافت شبکه‌های روابط غیررسمی و نقش آن در تشکیل سرمایه اجتماعی در شهرها و روستاهای استان زنجان حائز اهمیت بوده است. مداخله در این بخش از مناسبات اجتماعی و شبکه روابط، نیاز به انجام تحقیقات اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی بسیاری دارد که تاکنون، چندان مورد توجه سیاست‌گذاران و برنامه‌ریزان توسعه استان نبوده است.

نکته حائز اهمیت دیگر اینکه سهم چشمگیری از پاسخ‌گویان بنا به دلایل گوناگون، از تعامل گروهی و حضور مستمر در عرصه‌های عمومی بازمانده‌اند (۵۳/۴ نفر، ۴۲/۷ درصد از پاسخ‌گویان). بررسی دلایل بیان شده از سوی آن‌ها، نشان دهنده بازدارنده‌های مشارکت مدنی در استان زنجان است و این دلایل را می‌توان در دو سطح ساختاری و فردی از یکدیگر تفکیک نمود. به نظر می‌رسد بازدارنده‌های فردی بیش از موانع ساختاری، در عدم عضویت پاسخ‌گویان مورد مطالعه در شهرها و روستاهای استان زنجان نقش داشته‌اند:

الف) بازدارنده‌های فردی: حدود ۵۴/۷ درصد پاسخ‌گویان غیرعضو در گروه‌ها، تشکل‌ها و ... به عوامل فردی اشاره کرده‌اند. مهم‌ترین این بازدارنده‌ها، به‌ترتیب

اهمیت، شامل مشغله کاری و نداشتن فرصت (۲۳/۷ درصد، ۱۱۵ نفر)، فقدان علاقه به کار گروهی و روحیه جمعی (۲۰/۲ درصد، ۹۸ نفر)، اشتیاق به حفظ استقلال فردی (۳/۳ درصد، ۱۶ نفر)، عدم اعتقاد پاسخگو به کار جمعی (۱/۶ درصد، ۸ نفر)، ناتوانی در انجام فعالیت جمعی (۱/۴ درصد، ۷ نفر) و سال خوردگی پاسخگو (۱/۲ درصد، ۶ نفر) بوده است.

ب) بازدارنده‌های ساختاری: حدود ۴۵/۳ درصد پاسخ‌گویان غیرعضو به مسائل و تنگناهای ساختاری توجه نشان داده و آن‌ها را مانع اصلی عدم فعالیت خویش دانسته‌اند. عمده‌ترین این موانع، فراهم نبودن امکانات و شرایط (۳۰/۰ درصد، ۱۴۶ نفر)، نبود گروه و تشکلی برای عضویت در آن (۳/۹ درصد، ۱۹ نفر)، مخالفت خانواده (۲/۳ درصد، ۱۱ نفر)، نداشتن اعتماد به دیگران (۲/۱ درصد، ۱۰ نفر)، فقدان اعتبار کار گروهی نزد مردم (۱/۹ درصد، ۹ نفر)، فقدان فضای صمیمانه و همدلانه (۱/۲ درصد، ۶ نفر) و نداشتن شناخت کافی از دیگران (۱/۲ درصد، ۶ نفر) بوده است.

جدول ۱. چگونگی توزیع پاسخ‌گویان عضو انجمن‌ها، گروه‌ها و ...

اولویت دوم		اولویت نخست		نام انجمن، گروه و ...	تعداد	درصد
درصد	تعداد	درصد	تعداد			
۶۸/۴	۱۳	۷۲/۱	۱۰۶	بسیج	۱۴۷	۱۰۰/۰
-	۰	۷/۵	۱۱	صندوق قرض الحسنه		
۱۰/۵	۲	۵/۴	۸	انجمن‌های هنری ادبی		
۱۵/۸	۳	۴/۱	۶	انجمن‌های علمی تخصصی		
۵/۳	۱	۴/۱	۶	اتحادیه‌ها و اصناف		
-	۰	۲/۰	۳	هلال احمر		
-	۰	۲/۰	۳	انجمن‌های دانش‌آموزی		
-	۰	۲/۰	۳	تعاونی مسکن		
-	۰	۰/۷	۱	سایر		
۱۰۰/۰	۱۹	۱۰۰/۰	۱۴۷	جمع		

اولویت دوم		اولویت نخست		نام انجمن، گروه و...	اولویت
درصد	تعداد	درصد	تعداد		
۳۲/۵	۲۷	۴۴/۷	۲۴۷	گروه دوستان	انجمن‌ها و گروه‌های مردمی
۲۲/۹	۱۹	۲۳/۵	۱۳۰	شبکه خویشاوندان	
۱۲/۰	۱۰	۱۱/۴	۶۳	هیئت‌های مذهبی	
۱۴/۵	۱۲	۵/۲	۲	گروه‌های ورزشی	
۷/۲	۶	۲/۹	۱۶	واحدهای همسایگی	
۱/۲	۱	۲/۷	۱۵	صندوق‌های اعتباری نوبتی	
۴/۸	۴	۲/۰	۱۱	جمع همکاران	
۲/۴	۲	۲/۰	۱۱	تشکل زنان	
۲/۴	۲	۳/۱	۱۷	سایر	
-	۰	۲/۵	۱۴	بدون پاسخ	
۱۰۰/۰	۸۳	۱۰۰/۰	۵۵۳	جمع	

• کار گروهی و فعالیت جمعی

گسترش شبکه‌های روابط بین فردی و عضویت افراد در تشکل‌ها، گروه‌ها، انجمن‌ها و... موجب می‌گردد تا آن‌ها به انجام کارهای گروهی و فعالیت‌های جمعی گرایش پیدا کنند. از این طریق، فرد به فرصت‌های کنش متقابل با دیگران دست می‌یابد و بر توان وی به‌عنوان عضوی از گروه برای انجام کارهای دشوار افزوده می‌شود. در چنین شرایطی، افراد بیش از گذشته، به شایستگی‌ها و توانایی‌های یکدیگر اعتماد می‌کنند و کنش‌های یکدیگر را پیش‌بینی‌پذیر ارزیابی می‌نمایند. در این پژوهش، تجربه کار گروهی و فعالیت جمعی پاسخ‌گویان سنجیده شده و زمینه‌های آن شناسایی گردیده است.

از میان ۱۲۵۰ پاسخ‌گوی مورد مطالعه، حدود ۵۷/۸ درصد (۷۲۲ نفر) تجربه کار گروهی با دیگران داشته‌اند. در مقابل، ۴۱/۰ درصد (۵۱۳ نفر) چندان فعالیت جمعی نداشتند و ۱/۲ درصد (۱۵ نفر) نیز از دادن پاسخ به این سؤال خودداری کرده‌اند. مهم‌ترین فعالیت‌های دسته‌جمعی افراد به شرح زیر می‌باشد:

الف) فعالیت اقتصادی و راه‌اندازی کسب‌وکار: حدود ۳۳/۸ درصد پاسخ‌گویان دارای تجربه کار جمعی (۲۴۴ نفر)، از این طریق، به راه‌اندازی کسب‌وکار پرداخته بودند. در چنین مواردی، اعضای خانواده (۴۲/۱ درصد)، دوستان (۲۴/۷ درصد)، خویشاوندان (۱۵/۷ درصد) و همکاران (۱۳/۵ درصد) بیش از دیگران، در چنین اقدامی سهیم بودند. به این ترتیب، می‌توان پذیرفت در زمینه اقتصادی، پس از خانواده (خویشاوندان درجه یک)، دوستان و آشنایان موقعیت ویژه‌ای پیدا کرده‌اند که می‌تواند برخاسته از شبکه روابط گسترده پاسخ‌گویان باشد.

ب) انجام تکالیف درسی و تحقیقات موظفی: نزدیک به ۱۷/۳ درصد پاسخ‌گویان (۱۲۵ نفر) در انجام تکالیف خود، به فعالیت جمعی و کار گروهی روی آورده‌اند. حدود ۹۵/۰ درصد این دسته از پاسخ‌گویان به کمک دوستان خویش، موفق به انجام تکالیف درسی و تحقیقات خود شده‌اند. این امر بیانگر اهمیت آموزش رسمی در شکل‌گیری شبکه روابط اجتماعی و اندوختن تجربه کار گروهی در استان زنجان بوده است.

پ) برگزاری مراسم، انجام شعائر و...: حدود ۹/۷ درصد پاسخ‌گویان یاد شده (۷۰ نفر) در برپایی مراسم شادمانی، ماتم و اندوه، شعائر مذهبی و... فرصت آن را یافته‌اند که با جماعتی از دیگر افراد، به کنش متقابل بپردازند. سهم دوستان و آشنایان، حدود ۴۸/۰ درصد، خویشاوندان ۲۸/۰ درصد، همسایه‌ها و هم‌محله‌ای‌ها ۱۶/۰ درصد و کمترین سهم متعلق به خانواده‌ها بوده است.

ت) انجام کارهای خانگی: نزدیک به ۷/۱ درصد پاسخ‌گویان مورد مطالعه (۵۱ نفر)، کارهای خانگی را به صورت جمعی به انجام می‌رساندند. بیشترین سهم در این قبیل گروه‌ها به اعضای خانواده (۶۲/۲ درصد)، خویشاوندان (۲۴/۳ درصد) و همسایه‌ها (۸/۱ درصد) اختصاص داشته است.

ث) امور خیریه و عام‌المنفعه: حدود ۶/۱ درصد پاسخ‌گویان یاد شده (۴۴ نفر)، برای انجام امر خیر و کمک به دیگران گرد هم می‌آمده‌اند و با تلاش جمعی کوشیده‌اند

مشکلات دیگران را حل کنند. سهم دوستان (۲۴/۲ درصد)، خویشاوندان (۲۴/۲ درصد)، خانواده (۲۱/۲ درصد) و همکاران (۲۱/۲ درصد) تقریباً یکسان بوده است. به این ترتیب، می‌توان پذیرفت انجام امور خیریه و کمک به درماندگان بیش از سایر جنبه‌ها در گسترش و سامان‌بخشی مناسبات اجتماعی در استان زنجان نقش داشته است. به نظر می‌رسد این امر تا حد زیادی، به تعلقات و گرایش‌های مذهبی مردم زنجان باز می‌گردد.

ج) مشارکت در سرمایه‌گذاری‌ها: نزدیک به ۴/۴ درصد پاسخ‌گویان یاد شده (۳۲ نفر) کوشیده‌اند با دیگران مبادرت به سرمایه‌گذاری نمایند. سهم خانواده (۴۸/۰ درصد)، دوستان (۲۸/۰ درصد) و خویشاوندان (۱۶/۰ درصد) بیش از دیگر افراد بوده است. این الگوی رفتاری در مردم زنجان، شباهت بسیاری به الگوی راه‌اندازی کسب‌وکار دارد و نشان می‌دهد هنوز فعالیت‌های اقتصادی در شهرها و روستاهای استان زنجان در سیطره روابط خانوادگی و خویشاوندی باقی مانده است (جدول ۲).

جدول ۲. چگونگی توزیع پاسخ‌گویان دارای سابقه فعالیت گروهی و کار جمعی.

نوع همکاری	تعداد	درصد	نوع همکاری	تعداد	درصد
کار اقتصادی و راه‌اندازی شغل	۲۴۴	۳۳/۸	فعالیت‌های بسیج	۱۵	۲/۱
تکالیف درسی و تحقیقات موظفی	۱۲۵	۱۷/۳	پادرمیانی و حل اختلاف	۹	۱/۲
برگزاری مراسم و ...	۷۰	۹/۷	مشارکت در طرح‌های توسعه روستایی	۶	۰/۸
انجام کارهای خانه	۵۱	۷/۱	تشکیل نهادهای مردمی (سمن)	۵	۰/۷
امور خیریه و عام‌المنفعه	۴	۶/۱	برنامه‌های تفریحی گروهی	۵	۰/۷
سرمایه‌گذاری اقتصادی	۳۲	۴/۴	راه‌اندازی صندوق‌های اعتباری نوبتی	۴	۰/۶
آموزش و فراگیری مهارت	۲۵	۳/۵	سایر پاسخ‌ها	۲۷	۳/۷
انجام فعالیت‌های ورزشی	۲۲	۳/۰	بدون پاسخ	۲۳	۳/۲
فعالیت‌های موسمی (خانه‌تکانی، اسباب‌کشی و ...)	۱۵	۱۲	جمع	۷۲۲	۱۰۰/۰

• انتظار از دیگران

مطالعه انتظار افراد از دیگران، از دیگر شاخص‌های سنجش سرمایه اجتماعی در استان زنجان بوده است. بررسی این موضوع در استان نشان می‌دهد: حدود ۴۷/۸ درصد پاسخ‌گویان (۵۹۸ نفر) تنها به یک منبع اشاره کرده‌اند. از این میان، ۴۲/۶ درصد (۵۳۲ نفر) فقط به خانواده، ۲/۸ درصد (۳۵ نفر) فقط به دوستان، ۱/۴ درصد فقط به خویشاوندان و ۱/۱ درصد (۱۳ نفر) به سایر افراد امید بسته بودند و در هنگام سختی، از آن‌ها انتظار کمک و یاری داشتند. در این میان، نزدیک به ۲۷/۳ درصد پاسخ‌گویان (۳۴۱ نفر) از دو منبع یاری دهنده یاد کرده‌اند. در بین این افراد، ۱۴/۹ درصد (۱۸۶ نفر) به خانواده و خویشاوندان، ۸/۶ درصد (۱۰۸ نفر) به خانواده و دوستان، ۱/۲ درصد (۱۵ نفر) به خانواده و همکاران، ۲/۶ درصد (۳۲ نفر) به خانواده و سایر افراد اشاره داشتند. به این ترتیب، در این استان، سهم دوستان در میان دیگر منابع یاری دهنده بیشتر است.

همچنین، حدود ۱۱/۵ درصد پاسخ‌گویان (۱۴۴ نفر) از سه منبع برای یاری گرفتن از آن‌ها سخن گفته‌اند. در بین آن‌ها، ۱۰/۷ درصد (۱۳۴ نفر) به خانواده، خویشاوندان و دوستان اشاره کرده‌اند. در نهایت، نزدیک به ۷/۲ درصد پاسخ‌گویان (۹۰ نفر) دامنه انتظار گسترده‌ای داشته‌اند و چهار منبع خانواده، خویشاوندان، دوستان و همکاران را برای دوره سختی و هنگام دشواری مشکل‌گشا دانسته‌اند. در این میان، ۱/۸ درصد پاسخ‌گویان (۲۳ نفر) هیچ‌کس را یاور و همراه خویش در هنگام رویارویی با مشکل نداشته‌اند. ۱/۴ درصد (۱۸ نفر) نیز به خداوند، دائم توسل می‌جسته‌اند (جدول ۳).

جدول ۳. چگونگی توزیع پاسخ‌گویان براساس مراجعه به افراد در هنگام سختی.

شرح	تعداد	درصد	شرح	تعداد	درصد
فقط خانواده	۵۳۲	۴۲/۶	خانواده، دوستان و همکاران	۶	۰/۵
فقط خویشاوندان	۱۸	۴۱	خانواده، خویشاوندان و همکاران	۲	۰/۲
فقط دوستان	۳۵	۲/۸	خانواده، دوستان و سایر افراد	۲	۰/۲
فقط همکاران	۱	۰/۱	خانواده، خویشاوندان، دوستان و همکاران	۹۰	۷/۲

شرح	تعداد	درصد	شرح	تعداد	درصد
سایر افراد (همسایه‌ها، شورا، ریش سفیدان و...)	۱۲	۱/۰	خدا و ائمه	۱۸	۱/۴
خانواده و خویشاوندان	۱۸۶	۱۴/۹	هیچ کس	۲۳	۱/۸
خانواده و دوستان	۱۰۸	۸/۶	سایر پاسخ‌ها	۱۵	۱/۲
خانواده و همکاران	۱۵	۱/۲	بدون پاسخ	۲۱	۱/۷
خانواده و سایر افراد	۳۲	۲/۶	جمع کل	۱۲۵۰	۱۰۰/۰
خانواده، خویشاوندان و دوستان	۱۳۴	۱۰/۷			

• طرز تلقی و ارزش‌ها

نتایج پیمایش در خصوص تحلیل وضعیت سرمایه اجتماعی در استان زنجان نشان می‌دهد: ساکنان استان توانسته‌اند به ترکیب متوازی از ارزش‌های مادی و معنوی دست یابند. یادآور می‌شود که نزدیک به ۱۹/۶ درصد پاسخ‌گویان از ارزش‌های مورد پذیرش خود سخنی به میان نیاورده‌اند. ارزش‌های یاد شده به ترتیب اهمیت، بدین شرح است:

جدول ۴. توزیع پاسخ‌گویان براساس ارزش‌های مهم آنان به تفکیک اولویت.

ارزش‌ها	اولویت نخست	اولویت دوم	اولویت سوم	جمع
موفقیت و کامیابی در زندگی	۱۳۴	۸۳	۴۱	۲۵۸
پاک‌دامنی، تقوا و سلامت نفس	۹۹	۵۷	۱۹	۱۷۵
کمال و خوبی	۸۶	۴۸	۲۶	۱۶۰
تلاش و کوشش مستمر	۶۲	۳۰	۱۱	۱۰۳
خوش‌حلقی و مردم‌داری	۶۱	۴۸	۲۶	۱۳۵
مهربانی، دلسوزی و احساس مسئولیت	۵۹	۶۵	۲۰	۱۴۴
راهنمایی و هدایت دیگران	۵۹	۴۴	۱۵	۱۱۸
پختگی و تجربه‌اندوزی	۵۵	۴۱	۲۰	۱۱۶
گذشت، بزرگواری و از خود گذشتگی	۵۳	۳۹	۱۶	۱۰۸
ادب و رفتار نیکو	۴۰	۲۱	۱۰	۷۱

ارزش‌ها	اولویت نخست	اولویت دوم	اولویت سوم	جمع
شکیبایی و بردباری	۴۰	۲۳	۵	۶۸
تحصیلات بالا	۳۰	۱۴	۹	۵۳
آگاهی، خوش فکری و درایت	۲۵	۱۴	۵	۴۴
صداقت و درستی	۲۲	۱۴	۹	۴۵
رهبری مسلمان و هدایت امت	۱۶	۳	۱	۲۰
قابل اعتماد و وثوق بودن	۱۴	۱۳	۱	۲۸
شریک بودن در غم و شادی	۱۴	۱۲	۴	۳۰
کامیابی اقتصادی	۱۲	۷	۲	۲۱
سایر پاسخ‌ها	۱۲۴	۹۵	۴۶	۲۶۵
بدون پاسخ	۲۵۴	-	-	-
جمع	۱۲۵۰	۶۷۱	۲۸۶	-

- حدود ۱۳/۳ درصد از پاسخ‌گویان به موفقیت و کامیابی در زندگی اشاره کرده‌اند. آن‌ها بیش از هرکس دیگر برای پیشرفت خود انگیزش داشتند و بیشتر برون‌گرا بوده‌اند.
- نزدیک ۹/۹ درصد پاسخ‌گویان از اهمیت پاک‌دامنی، تقوا و سلامت نفس در زندگی سخن گفته‌اند. این افراد به ارزش‌هایی توجه نشان داده‌اند که بیشتر درونی و فردی بوده و کمتر به کنش متقابل با دیگران وابسته می‌باشد.
- حدود ۸/۶ درصد پاسخ‌گویان پایبندی خویش را به کمال و خوبی ابراز داشته‌اند. این افراد به ارزش‌هایی توجه داشته‌اند که جنبه تعاملی آن از سویی و وجه اخلاقی آن از طرف دیگر قابل تشخیص می‌باشد.
- نزدیک به ۶/۲ درصد پاسخ‌گویان تلاش و کوشش مستمر را از ارزش‌های والایی برشمرده‌اند که در جامعه کنونی بسیار مؤثر است. این افراد بار دیگر به جنبه فردی و درونی ارزش بیشتر بها داده‌اند.
- حدود ۶/۱ درصد پاسخ‌گویان به خوش خلقی و مردم‌داری اشاره کرده و از اهمیت برخورد مناسب با دیگر افراد پرده برگرفته‌اند.

- نزدیک به ۵/۹ درصد پاسخ‌گویان از اهمیت مهربانی، دلسوزی و احساس مسئولیت نسبت به دیگران سخن به میان آورده و بر تعامل و پرهیز از بی‌تفاوتی به سرنوشت دیگران تأکید ورزیده‌اند.
 - حدود ۵/۹ درصد پاسخ‌گویان بر اهمیت راهنمایی دیگران و هدایت آن‌ها پای فشرده‌اند.
 - نزدیک به ۵/۵ درصد پاسخ‌گویان برای پختگی و تجربه‌اندوزی، ارزش ویژه‌ای قائل شده و به توانایی‌ها و شایستگی‌های افراد اشاره داشته‌اند.
 - حدود ۵/۳ درصد پاسخ‌گویان از خودگذشتگی و بزرگواری در برابر دیگران را ارزش‌والایی دانسته و آن را برای بهبود روابط و مناسبات اجتماعی ضروری تشخیص داده‌اند.
 - رعایت ادب و رفتار نیک (۴/۰ درصد)، شکیبایی و بردباری (۴/۰ درصد)، تحصیلات (۳/۰ درصد)، آگاهی و درایت (۲/۵ درصد)، صداقت و درستی (۲/۲ درصد)، رهبری مسلمانان و هدایت امت (۱/۶ درصد)، قابل اعتماد و وثوق بودن (۱/۴ درصد)، شریک بودن در غم و شادی دیگران (۱/۴ درصد) و کامیابی در امور اقتصادی (۱/۲ درصد) از دیگر ارزش‌هایی بودند که پاسخ‌گویان از آن‌ها یاد کرده و در زندگی حائز اهمیت بسیار دانسته‌اند (جدول ۴).
 - وضعیت مشارکت و شبکه‌های اجتماعی
- الف) ارتباط با دیگران: ۲۳/۲ درصد پاسخ‌گویان مورد مطالعه دارای شبکه روابط تنگاتنگ و بسته بودند. ۱۷/۱ درصد آن‌ها (۲۴۱ نفر) فقط با خانواده، ۳/۰ درصد (۳۸ نفر) فقط با دوستان، ۱/۱ درصد (۱۴ نفر) فقط با خویشاوندان، ۴/۰ درصد (۵ نفر) فقط با همکاران و ۱/۴ درصد (۱۷ نفر) با سایر افراد ارتباط داشته‌اند. در این میان، ۲۳/۰ درصد آن‌ها (۲۸۷ نفر) با خانواده و خویشاوندان، ۱۱/۵ درصد (۱۴۴ نفر) با خانواده و دوستان و ۱/۴ درصد (۱۷ نفر) با خانواده و همکاران ارتباط داشته‌اند. اگرچه اهمیت خانواده در این توزیع به‌خوبی دیده می‌شود، اما دوستان نیز جایگاه ویژه‌ای یافته‌اند؛ کما اینکه ۴۳ نفر از پاسخ‌گویان این دسته، رابطه با دوستان را بر ارتباط با خانواده، خویشاوند و همکار ترجیح

داده‌اند (۹/۲ درصد). همچنین ۲۵/۵ درصد پاسخ‌گویان، بیش از دو گروه یاد شده، بر گسترش شبکه روابط خویش نائل گشته‌اند. ۲۱/۴ درصد آن‌ها (۲۶۷ نفر) با خانواده، خویشاوندان و دوستان، ۱/۴ درصد (۱۸ نفر) با خانواده، خویشاوندان و همکاران، ۱/۳ درصد (۱۶ نفر) با خانواده، خویشاوندان و سایر افراد، ۱/۲ درصد نیز با خانواده، دوستان و همکاران ارتباط داشته‌اند. همان‌گونه که مشاهده می‌شود، با گسترش یافتن روابط پاسخ‌گویان، از تعداد آن‌ها کاسته می‌شود و این امر بیانگر کاهش سطح گسترش روابط در میان ساکنان استان است. یادآور می‌شود که ۲۷ نفر از پاسخ‌گویان این گروه (۸/۵ درصد آن‌ها) ارتباط با دوستان را دارای اولویت بیشتری نسبت به اعضای خانواده، خویشاوندان و همکاران خود دانسته‌اند.

در نهایت، ۱۱/۸ درصد پاسخ‌گویان گسترده‌ترین روابط را داشته‌اند و نه تنها با خانواده و خویشاوندان، بلکه با دوستان و همکاران خویش نیز روابط خود را حفظ کرده‌اند. مقایسه سهم این افراد با افراد دسته نخست (۲۳/۲ درصد) نشان از آن دارد که انزوای اجتماعی و پرهیز از گسترده کردن روابط و مناسبات اجتماعی در استان زنجان بیشتر رایج است (جدول ۵).

جدول ۵. چگونگی توزیع پاسخ‌گویان براساس ارتباط آنان با دیگر افراد.

شرح	تعداد	درصد	شرح	تعداد	درصد
فقط خانواده	۲۱۴	۱۷/۱	خانواده، خویشاوندان و دوستان	۲۶۷	۲۱/۴
فقط خویشاوندان	۱۴	۱/۱	خانواده، دوستان و همکاران	۱۵	۱/۲
فقط دوستان	۳۸	۳/۰	خانواده، خویشاوندان و همکاران	۱۸	۱/۴
فقط همکاران	۵	۰/۴	خانواده، خویشاوندان و سایر افراد	۱۶	۱/۳
سایر افراد (همسایه و...)	۱۷	۱/۴	خانواده، خویشاوندان، دوستان و همکاران	۱۴۸	۱۱/۸
خانواده و خویشاوندان	۲۸۷	۲۳/۰	سایر پاسخ‌ها	۴۰	۳/۲
خانواده و دوستان	۱۴۴	۱۱/۵	بدون پاسخ	۱۰	۰/۸
خانواده و همکاران	۱۷	۱/۴	جمع کل	۱۲۵۰	۱۰۰

ب) اعتماد به دیگران: مطالعه نتایج پیمایش یاد شده نشان می‌دهد دامنه اعتماد به دیگران در استان زنجان به مراتب، تنگ‌تر از شبکه روابط اجتماعی افراد بوده است. نزدیک به ۴۴/۲ درصد پاسخ‌گویان (۵۴۶ نفر) فقط به یک گروه اعتماد داشته‌اند. حدود ۴۰/۴ درصد پاسخ‌گویان (۵۰۵ نفر) فقط به خانواده، ۱/۶ درصد (۲۰ نفر) فقط به دوستان و ۰/۶ درصد (۷ نفر) فقط به خویشاوندان اعتماد داشتند. با مقایسه این مقادیر و مقادیر ارتباط با دیگران می‌توان به شعاع اعتماد ساکنان استان زنجان پی برد. نزدیک به ۲۸/۳ درصد پاسخ‌گویان (۳۵۰ نفر) از شعاع اعتماد بیشتری نسبت به گروه نخست برخوردار بودند. حدود ۱۶/۷ درصد پاسخ‌گویان (۲۰۹ نفر) به خانواده و خویشاوندان، ۹/۴ درصد (۱۱۸ نفر) به خانواده و دوستان، ۱/۱ درصد (۱۴ نفر) به خانواده و همکاران و ۰/۷ درصد (۹ نفر) به خانواده و سایر افراد اعتماد داشتند.

حدود ۱۵/۱ درصد پاسخ‌گویان (۱۸۷ نفر) بر شعاع اعتماد خویش به دیگران افزوده بودند. نزدیک به ۱۳/۸ درصد پاسخ‌گویان (۱۷۲ نفر) خانواده، خویشاوندان و دوستان را و ۰/۶ درصد (۸ نفر) خانواده، خویشاوندان و همکاران را و ۰/۶ درصد (۷ نفر) خانواده، دوستان و همکاران را قابل اعتماد دانسته‌اند.

نزدیک به ۷/۳ درصد پاسخ‌گویان (۹۰ نفر) وسیع‌ترین دامنه اعتماد به دیگران را دارا بودند. این گروه افراد قابل اعتماد را نه تنها در میان اعضای خانواده و خویشاوندان، بلکه در بین دوستان و همکاران خویش نیز می‌یافتند. مقایسه وسعت شبکه ارتباط با دیگران و شعاع اعتماد آشکار می‌سازد که سهم قابل توجهی از ساکنان استان زنجان، خانواده را امن‌ترین کانون و اعضای آن را قابل اعتمادترین افراد پیرامون خود به‌شمار می‌آورند. خویشاوندان و دوستان نیز در درجه دوم اهمیت جای دارند (جدول ۶).

جدول ۶. چگونگی توزیع پاسخ‌گویان براساس اعتماد آنان به دیگر افراد.

شرح	تعداد	درصد	شرح	تعداد	درصد
فقط خانواده	۵۰۵	۴۰/۴	خانواده، خویشاوندان و دوستان	۱۷۲	۱۳/۸
فقط خویشاوندان	۷	۰/۶	خانواده، دوستان و همکاران	۷	۰/۶
فقط دوستان	۲۰	۱/۶	خانواده، خویشاوندان و همکاران	۸	۰/۶
فقط همکاران	۱	۰/۱	خانواده، خویشاوندان، دوستان و همکاران	۹۰	۷/۲
فقط سایر افراد	۱۳	۳/۳	هیچ کس	۲۸	۲/۳
خانواده و خویشاوندان	۲۰۹	۱۶/۷	سایر پاسخ‌ها	۳۴	۲/۷
خانواده و دوستان	۱۱۸	۹/۴	بدون پاسخ	۱۵	۱/۲
خانواده و همکاران	۱۴	۱/۱	جمع کل	۱۲۵۰	۱۰۰/۰
خانواده و سایر افراد	۹	۰/۷			

چنانچه به دلایل اعتماد یا بی‌اعتمادی پاسخ‌گویان نظر افکنیم، درمی‌یابیم که اعتقاد به حسن‌نیت طرف مقابل در جایگاه نخست اهمیت قرار گرفته است و مقوله‌هایی چون صمیمیت و درک متقابل (۱۸/۴ درصد، ۲۳۰ نفر)، آشنایی کافی و شناخت کامل (۱۳/۴ درصد، ۱۶۸ نفر)، خیرخواهی و دلسوزی (۶/۸ درصد، ۸۵ نفر)، علاقه و محبت متقابل (۳/۵ درصد، ۴۴ نفر)، نداشتن رودربایستی و احساس راحتی با آن‌ها (۳/۴ درصد، ۴۳ نفر) و... را دربرمی‌گیرد.

اعتقاد پاسخ‌گویان به قابل اعتماد بودن غیر و آزمودن آن در مقام دوم جای گرفته است و دربردارنده مقوله‌هایی چون زندگی خانوادگی و اهداف مشترک (۹/۳ درصد، ۱۱۶ نفر)، رازداری و در امان بودن از خیانت (۸/۶ درصد، ۱۰۷ نفر)، اعتماد بیشتر و پشت‌گرمی (۷/۶ درصد، ۹۵ نفر)، نداشتن اعتماد به دیگران (۷/۰ درصد، ۸۶ نفر)، آزمودن قابلیت اعتماد (۲/۲ درصد، ۲۷ نفر) و... بوده است.

جدول ۷. چگونگی توزیع پاسخ‌گویان براساس دلایل اعتماد آنان به دیگر افراد.

شرح	تعداد	درصد	شرح	تعداد	درصد
نزدیکی اعضای خانواده و صمیمیت و درک متقابل آنها	۲۳۰	۱۸/۴	نداشتن رودرباستی و احساس راحتی با آنها	۴۳	۳/۴
آشنایی کافی و شناخت کامل	۱۶۸	۱۳/۴	بارها تجربه کرده و آنها را آزموده‌ام	۲۷	۲/۲
زندگی و اهداف مشترک در خانواده	۱۱۶	۹/۳	تجربیات بیشتر خانواده و اهمیت آن	۲۲	۱/۸
رازداری و درامان بودن از خیانت	۱۰۷	۸/۶	نسبت خونی و سببی	۱۷	۱/۴
اعتماد بیشتر و پشت‌گرمی به آنها	۹۵	۷/۶	برآورده شدن نیازها و حل مشکلات توسط آنها	۱۴	۱/۱
عدم اطمینان به دیگران و نداشتن اعتماد به غیر	۸۷	۷/۰	سایر پاسخ‌ها	۷۷	۶/۲
مهربانی، خیرخواهی و دلسوزی آنها	۸۵	۶/۸	بدون پاسخ، بی‌اطلاع	۶۶	۵/۳
در اولویت نخست قرارداشتن خانواده	۵۲	۴/۲	جمع کل	۱۲۵۰	۱۰۰/۰
علاقه و محبت متقابل	۴۴	۳/۵			

باور داشتن شایستگی‌ها و توانایی‌های دیگران در هنگام اعتماد به آنها، در جایگاه سوم قرار دارد. مقوله‌هایی همچون تجربیات بیشتر خانواده (۱/۸ درصد، ۲۲ نفر)، برآورده شدن نیازها و حل مشکلات (۱/۱ درصد، ۱۴ نفر) و... بیانگر این جنبه از اعتماد می‌باشد (جدول ۷).

• شراکت با دیگران به‌منزله محصول اعتماد متقابل

بررسی وضعیت چگونگی فعالیت اقتصادی مردم استان زنجان آشکار ساخت که: الف) از میان ۳۸۹ پاسخ‌گویی که فعالیت اقتصادی داشته‌اند، جدای از شغل خویش، حدود ۳۱/۶ درصد (۱۲۳ نفر) دارای شریک و ۵۱/۷ درصد (۲۰۱ نفر) فاقد شریک بودند. نزدیک به ۱۶/۷ درصد این دسته از پاسخ‌گویان (۶۵ نفر) بنا به دلایلی، از ارائه پاسخ امتناع ورزیدند.

ب) حدود ۶۹/۱ درصد شرکای اقتصادی پاسخ‌گویان (۸۵ نفر) از خویشاوندان، ۱۵/۵ درصد (۱۹ نفر) از دوستان و ۲/۴ درصد (۳ نفر) از همکاران آنان بودند. به این ترتیب، می‌توان جایگاه روابط خویشاوندی را در تکوین اعتماد متقابل آشکار مشاهده کرد.

پ) بررسی نزدیکی یا دوری شرکای اقتصادی پاسخ‌گویان نشان می‌دهد که سهم قابل توجهی از این افراد، خویشاوند درجه یک شامل پدر، مادر، خواهر، برادر، همسر، پسر و دختر بودند (۸۳/۳ درصد آن‌ها). سهم خویشاوند درجه دو، از جمله عمو، عمه، خاله، دایی، پدربزرگ و مادربزرگ تقلیل چشمگیری می‌یابد و به حدود ۹/۷ درصد می‌رسد. سهم خویشاوند درجه سه شامل فرزندان عمو، عمه، خاله، دایی و پدربزرگ و مادربزرگ و پدربزرگ و مادرزن از ۷/۰ درصد تجاوز نمی‌کند. به این ترتیب، می‌توان پذیرفت شراکت با خویشاوندان درجه یک و شراکت با دوستان بیش از دیگر گونه‌های شراکت رایج است.

مطالعه دلایل پاسخ‌گویان برای خودداری از داشتن شریک اقتصادی می‌تواند بازدارنده‌های توسعه اقتصادی ناشی از افزایش سرمایه اجتماعی را روشن کند. حدود ۱۳/۹ درصد این دسته از پاسخ‌گویان (۲۸ نفر) عدم تمایل خویش را برای شراکت با دیگران ابراز داشتند و بیش از همه، آن را به خوی و عادت خویش نسبت می‌دادند. به این ترتیب، اهمیت مداخله در جامعه‌پذیری^۱ اولیه و شکل‌گیری هنجارهای ذهنی در دوره کودکی آشکار می‌گردد. انجام کارهای گروهی در خانه و مدرسه می‌تواند مزایای همکاری را به کودکان گوشزد کند و زمینه ارزشی مناسبی برای شراکت پدید آورد.

فقدان سرمایه و دارایی از دیگر دلایلی بود که نزدیک به ۱۱/۹ درصد (۲۴ نفر) بدان اشاره کرده‌اند. این افراد خود را ناچار به شراکت می‌دیدند؛ کما اینکه ۱۰/۰ درصد پاسخ‌گویان (۲۰ نفر) داشتن پشتوانه مالی را دلیل اصلی پرهیز از شراکت اعلام داشتند.

آسودگی خاطر و دوری از دردسر، از جمله دلایلی بود که حدود ۸/۵ درصد افراد (۱۷ نفر) از آن یاد کردند. این اشخاص ترجیح می‌دادند که خود را به دردسر نیندازند و برای

خود شریکی پیدا نکنند. بی‌تردید، این افراد نیز تا حد زیادی، تحت تأثیر جامعه‌پذیری اولیه قرار داشتند.

برخی دیگر از پاسخ‌گویان به مقوله‌هایی چون داشتن استقلال و حفظ ابتکار عمل، بی‌اعتمادی به دیگران، عدم تناسب دخل و خرج و توجیه‌ناپذیری شراکت در کار اقتصادی را مطرح کردند و آن‌ها را مانع تحقق شراکت باز شناختند (جدول ۸).

جدول ۸ چگونگی توزیع پاسخ‌گویان به تفکیک دلیل آن‌ها برای عدم شراکت.

شرح	تعداد	درصد	شرح	تعداد	درصد
عدم تمایل به شراکت با دیگران (خوی و عادت)	۲۸	۱۳/۹	شرایط ویژه شغلی	۷	۳/۵
فقدان سرمایه و دارایی	۲۴	۱۱/۹	عدم تناسب دخل و خرج	۳	۱/۵
داشتن پشتوانه مالی و بی‌نیاز بودن از شراکت	۲۰	۱۰/۰	نداشتن سود و پیشرفت ناشی از شراکت	۳	۱/۵
آسودگی خاطر و دوری از دردسر	۱۷	۸/۵	فقدان فرصت کافی	۳	۱/۵
فقدان شرایط مناسب برای شراکت	۱۶	۸/۰	سایر پاسخ‌ها	۱۵	۷/۵
داشتن استقلال و حفظ ابتکار عمل	۱۰	۵/۰	بودن پاسخ	۴۷	۲۳/۴
نداشتن اعتماد به دیگران	۸	۴/۰	جمع	۲۰۱	۱۰۰/۰

• شراکت در اموال و دارایی

از میان پاسخ‌گویان پیمایش انجام شده، حدود ۱۳/۸ درصد (۱۷۳ نفر) در اموال و دارایی خویش، با دیگران شریک بودند و در مقابل، ۸۶/۲ درصد (۱۰۷۷ نفر) شراکتی نداشتند. سهم قابل توجهی از این شراکت‌ها (۵۶/۷ درصد، ۹۸ نفر) با خویشاوندان درجه یک بوده است. سهم خویشاوندان درجه دو، ۸/۱ درصد (۱۴ نفر) و خویشاوندان درجه سه، ۱۲/۱ درصد (۲۱ نفر) بوده است. سهم مناسبات غیرخویشاوندی از این شراکت‌ها نزدیک به ۱۲/۷ درصد (۲۲ نفر) بوده که بیشتر آن به دوستان و آشنایان (۱۰/۴ درصد، ۱۸ نفر) و بقیه به همکاران (۲/۳ درصد، ۴ نفر) تعلق داشته است.

مهم‌ترین دلایل چنین توزیعی از شریکان در اموال و دارایی‌ها به ارث و میراث پدری (۱۹/۷ درصد، ۳۴ نفر) کمبود سرمایه (۱۵/۰ درصد، ۲۶ نفر)، داشتن اعتماد متقابل به یکدیگر (۱۱/۰ درصد، ۱۹ نفر)، تعلق داشتن به یک خانواده (۱۰/۴ درصد، ۱۸ نفر)، ارتقای کیفیت و کسب سود بیشتر (۵/۸ درصد، ۱۰ نفر) و... بازی‌گرده. یادآور می‌شود که حدود ۲۸/۹ درصد این افراد (۵۰ نفر) از بیان دلایل سر باز زده‌اند.

عمده‌ترین علت‌های افرادی که فاقد اموال و دارایی شریکی بوده‌اند، به درآمد اندک و دارایی ناچیز (۲۹/۲ درصد، ۲۵۰ نفر)، فقدان موقعیت مناسب (۱۵/۲ درصد، ۱۳۰ نفر)، باور نداشتن به مزایا و برتری‌های شراکت با دیگران (۱۴/۰ درصد، ۱۱۱ نفر)، بی‌اعتمادی به دیگران (۲/۸ درصد، ۲۴ نفر) و اعتقاد راسخ به مالکیت فردی (۳/۲ درصد، ۲۷ نفر) باز می‌گردد.

جدول ۹. چگونگی توزیع دلایل پاسخ‌گویان فاقد اموال و دارایی شریکی با دیگران.

شرح	تعداد	درصد	شرح	تعداد	درصد
درآمد اندک و دارایی ناچیز	۲۵۰	۲۹/۲	اختیار اموال و دارایی‌ام را دارم	۱۵	۱/۸
موقعیتش پیش نیامده است	۱۳۰	۱۵/۲	دوست دارم مستقل باشم	۱۲	۱/۴
شراکت نباشد، بهتر است	۷۸	۹/۱	در تجربیات گذشته شکست خورده‌ام	۹	۱/۱
شراکت فایده و سودی ندارد	۳۳	۳/۹	نمی‌توانم با دیگران کنار بیایم	۶	۰/۷
به دیگران اعتماد ندارم	۲۴	۲/۸	سایر پاسخ‌ها	۷	۰/۸
درنهایت، شراکت به اختلاف می‌انجامد	۲۳	۲/۷	بدون پاسخ و بی‌اطلاع	۲۶۹	۳۱/۴

گفتنی است جنبه شناختی^۱ نگرش پاسخ‌گویان نسبت به شراکت، بیش از دیگر جنبه‌ها (عاطفی هیجانی و رفتاری) در کنش افراد تأثیر داشته است. نگرش منفی افراد به شراکت با دیگران کمتر، بر پایه تجربه مستقیم آنان بوده و از همین جهت است که سهم افرادی که تجربه تلخی از شراکت داشته‌اند، حدود ۱/۱ درصد (۹ نفر) می‌باشد (جدول ۹).

1. Cognitive

بحث

سرمایه اجتماعی و عوامل زوال آن از دیرباز، موضوع توسعه جوامع و کشورها و یکی از دغدغه‌های جدی دانشمندان و سیاست‌مداران بوده است. به‌منظور دستیابی به توسعه، در اختیار داشتن سرمایه ضرورتی اجتناب‌ناپذیر می‌باشد. در گذشته، باور عمومی بر این بوده است که مدیریت توسعه، نیازمند سرمایه فیزیکی (مادی) و انسانی می‌باشد. در این راستا، تلاش گسترده‌ای شده است تا این دو نوع سرمایه در جوامع رشد نماید و استفاده بهینه از آن حداکثر گردد. اهمیت سرمایه فیزیکی و انسانی بر کسی پوشیده نیست؛ اما امروزه، در کنار سرمایه‌های انسانی و اقتصادی، سرمایه دیگری به نام سرمایه اجتماعی مورد توجه قرار گرفته است که نقشی بسیار مهم‌تر از سرمایه فیزیکی و انسانی در سازمان‌ها و جوامع ایفا می‌کند و انسجام‌بخش میان انسان‌ها، سازمان‌ها و انسان و سازمان‌ها می‌باشد. در جامعه امروزین، بدون سرمایه اجتماعی، دستیابی به توسعه امکان‌پذیر نخواهد بود؛ زیرا بدون این سرمایه، استفاده از دیگر سرمایه‌ها به‌طور بهینه انجام نخواهد شد. در واقع، سرمایه اجتماعی منبع کنش‌های جمعی است که عامل پیوند دهنده عوامل اجتماعی خواهد بود و موجب استفاده حداکثری از سایر منابع در جهت رشد و توسعه جامعه خواهد شد.

در پژوهش حاضر، وضعیت سرمایه اجتماعی در استان زنجان با شاخص‌هایی چون عضویت افراد در انجمن‌ها، گروه‌ها، هیئت‌ها و تشکل‌های رسمی و غیررسمی، وضعیت کار گروهی و فعالیت‌های جمعی، انتظار افراد از دیگران به هنگام رویارویی با سختی و دشواری و طرز تلقی آن‌ها نسبت به ارزش‌ها، ارتباط با دیگران، اعتماد و شراکت با دیگران مورد بررسی قرار گرفت.

تعداد اندک تشکل‌های مردم‌نهاد (معاونت برنامه‌ریزی، ۱۳۸۹) در استان و به‌ویژه شهرستان‌های دور افتاده، موجب اختلال در فرایند جامعه‌پذیری ثانویه و یادگیری اجتماعی ارزش‌ها و هنجارهای جامعه مدنی گردیده است. عضویت در این قبیل تشکل‌ها می‌تواند افراد را با کنش‌های جمعی هدفمند و سازمان‌دهی نیروها و قابلیت‌ها آشنا سازد و توجه

اعضا را به ترجیح منافع جمعی بر منافع فردی جلب کند. به این ترتیب، فردگرایی لگام‌گسیخته حاصل از برتر دانستن منافع خویش بر دیگری به خردورزی مدنی و تأمین منافع مشترک تبدیل می‌گردد. اختلال در این فرایند اجتماعی شدن موجب می‌شود که احساس تعلق افراد به یکدیگر کاهش یابد و زمینه بی‌تفاوتی و بیگانگی فراهم آید که در نهایت، به گسست اجتماعی خواهد انجامید. نبود تشکل‌های مردم‌نهاد در استان زنجان، مهم‌ترین دلیل عدم عضویت در این قبیل تشکل‌ها شناخته شده است و سلب اعتماد نسبت به دیگران نیز از دیگر علت‌ها به‌شمار آمده است.

بررسی وضعیت عضویت افراد در انجمن‌ها، گروه‌ها و تشکل‌های رسمی و غیررسمی در استان زنجان نشان می‌دهد بین وضعیت عضویت پاسخ‌گویان در تشکل‌ها و دامنه شعاع اعتماد به دیگران هم‌بستگی وجود دارد. کسانی که بیشتر به دیگران اعتماد داشته‌اند، بیشتر عضو تشکل‌ها، گروه‌ها و... شده‌اند. از سوی دیگر، بیشترین عضویت در تشکل‌ها و گروه‌های رسمی در میان کسانی دیده می‌شود که گسترده‌ترین دامنه اعتماد را در اختیار داشتند. به بیان دیگر، با عمومیت یافتن اعتماد به دیگران، اشتیاق مردم استان زنجان به حضور در تشکل‌ها، به‌ویژه گونه رسمی آن، فزونی می‌گیرد.

(chi - square = ۳۵/۰۰۰ d.f = ۶ p = ۰/۰۰۰)

گفتنی است با افزایش تشکل‌ها و فعالیت مردم در آن‌ها، دامنه اعتماد گسترده‌تر می‌گردد و زمینه‌های کاهش هزینه‌های معامله فراهم می‌آید. یکی از دستاوردهای بالا بودن سرمایه اجتماعی در یک جامعه، ضرورت اندک مراجعه افراد به مراجع قانونی قضایی است. در چنین وضعیتی، اشخاص بدون اینکه نگران سوءاستفاده دیگران باشند، اقدام به فعالیت می‌کنند و کمتر، از وثیقه و دیگر ابزارهای مالی بهره می‌گیرند. از این رو، هزینه‌های معامله کمتر و سرعت بده‌بستان افزایش می‌یابد و توسعه اقتصادی آسان‌تر تحقق می‌یابد.

همان‌گونه که پیش‌تر اشاره شد، ۴۲/۷ درصد پاسخ‌گویان پیمایش انجام شده عضو هیچ گروه یا انجمنی نبوده‌اند. عدم عضویت این افراد در تشکل‌ها، موجب تنگ شدن شعاع

اعتماد اجتماعی آن‌ها و انزوای بیشتر آنان گردیده است که می‌تواند برای انسجام اجتماعی زیان‌بار باشد. چون در تشکلهای و نهادهای مردمی، نظارت اجتماعی به شیوه‌ای کارآمد اعمال می‌گردد و بر ارزش‌های مشترک تأکید می‌شود، اعضا بیش از پیش، در معرض تعامل و کنش اجتماعی متقابل قرار می‌گیرند. آن‌ها باید پاسخ‌گوی اعمال خویش باشند و همواره به پیامدهای کردار خود بیندیشند؛ اما انزوای افراد، آنان را به فردگرایی شدید و غفلت از دیگران سوق می‌دهد و به احساس تعلق آنان به جمع خدشه وارد می‌کند.

به‌انزوا کشیده شدن مردم و به‌ویژه گروه‌های بی‌صدا (زنان، کودکان و بیکاران) به دلیل فراهم نبودن زمینه مشارکت و فعالیت در عرصه‌های تصمیم‌گیری، برنامه‌ریزی و اجرا، بر نابرابری‌های اجتماعی و تبعیض‌های دیرپا استوار گردیده است. یکی از راه‌های کاهش نابرابری و رفع تبعیض‌ها، جلب مشارکت مردم، به‌ویژه اقشار فقیر و تهی‌دست در طرح‌های عمرانی و یا در نظر گرفتن منافع آنان در اجرای برنامه‌های توسعه می‌باشد.

• همسویی افزایش نسبت شهرنشینی با فزونی گرفتن عضویت در تشکلهای رسمی، یکی از نقاط قوت سرمایه اجتماعی در استان زنجان است. با گسترش شهرها و رواج شهرگرایی، اشتیاق مردم برای دخالت در تعیین سرنوشت خویش، درک ضرورت روی آوردن به خرد جمعی و حضور در عرصه‌های عمومی بیشتر می‌شود. در چنین شرایطی، افراد می‌کوشند از بحران غریبه شدن و جدامانندگی بگذرند و در کنش‌های جمعی مشارکت داشته باشند. وجود تشکلهای رسمی و غیررسمی می‌تواند زمینه‌ساز پاسخ‌گویی به این نیاز باشد. فقدان این قبیل تشکلهای در مناطق روستایی موجب گردیده است تا روستاییان همچنان در مناسبات غیررسمی و روابط خودمانی باقی بمانند و چندان امکان چانه‌زنی یا دخالت در امور عمومی را نداشته باشند؛ چون نظام سیاست‌گذاری و تصمیم‌گیری در شهر تمرکز یافته و از این رو، روستاییان با گونه‌ای بی‌صدایی تاریخی و بی‌قدرتی نهادینه‌شده‌ای رویاروی می‌باشند. این پدیده را می‌توان جنبه‌ای دیگر از نابرابری فزاینده اجتماعی دانست.

- همسویی افزایش میزان تحصیلات و گسترش عضویت در تشکلهای دیگری از نقاط قوت سرمایه اجتماعی در استان زنجان است. با بالا رفتن تحصیلات افراد جامعه، تمایل آنها به عضویت در تشکلهای دارای روابط افقی و هم‌تراز، گرایش آنها به دوری‌جستن از مناسبات سلسله‌مراتبی و تلاش آنان برای دستیابی به برابری فزونی یافته است. پوشش فزاینده آموزش رسمی، به‌ویژه آموزش عالی، به عضویت در تشکلهای دامن خواهد زد. به این ترتیب، در آینده‌ای نه‌چندان دور، شاهد سر بر آوردن تشکلهایی در استان زنجان خواهیم بود که سهم چشمگیری از اعضای آن، دانش‌آموختگان دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی خواهند بود که انتظار پاسخ‌گو بودن نظام مدیریت کشور را گسترش خواهند داد. این شرایط به فراهم آمدن بستر کنش متقابل مردم حکومت یاری می‌رساند و از فعالیت‌های پنهان پیشگیری می‌کند. چنانچه این گرایش پاسخی درخور نیابد، بیم آن می‌رود فعالیت‌های پنهانی و مخفیانه گسترش یابند.
- انجام فعالیت‌های گروهی در میان ساکنان شهرستان‌های استان زنجان یکسان نیست و با یکدیگر تفاوت معنی‌داری داشته است. اهالی شهرستان‌های «ماهنشان» و «خداآباد» به‌مراتب، بیش از ساکنان شهرستان‌های «ابهر» و «طارم» اقدام به فعالیت‌های جمعی می‌کنند و به‌خوبی می‌توان گسترش فردگرایی را در شهرستان‌های ابهر، طارم و زنجان مشاهده کرد.

(chi - square = ۱۷/۸۹۶ d.f = ۶ p = ۰/۰۰۶)

از سوی دیگر، بین انجام کار گروهی پاسخ‌گویان و شعاع اعتماد آنها ارتباط معنی‌داری وجود نداشته است. بنابراین، باید پذیرفت در فعالیت‌های جمعی، کمتر به مسئله اعتمادورزی توجه می‌شود و رویکرد ابزارگرایانه حاکمیت می‌یابد. نکته حائز اهمیت این است که بیشترین کار گروهی در جمع خانواده و دوستان، خانواده و خویشاوندان و دوستان و همچنین، در خانواده دیده می‌شود.

(chi - square = ۱۹/۶۲۶ d.f = ۶ p = ۰/۰۰)

فعالیت جمعی پاسخ‌گویان استان زنجان با مهاجر یا غیرمهاجر بودن خانوارهای آنان ارتباط معنی‌داری نداشته است؛ به بیان دیگر، در استان زنجان، خانوارهای مهاجر جزء منزوی و حاشیه اجتماع خویش نیستند و به‌خوبی توانسته‌اند با آن درهم آمیزند.

• بررسی مطالعه «انتظار افراد از دیگران در میان ساکنان استان زنجان» نشان داد نزدیک به نیمی از پاسخ‌گویان این پیمایش تنها به یک منبع یاری دهنده در هنگام بروز مشکل اشاره کرده‌اند و حدود ۲۷/۳ درصد نیز از دو منبع یاری دهنده یاد کرده‌اند. بنابراین، می‌توان گفت با توجه به اینکه انتظار ساکنان استان از افراد کمتر و یا نزدیک‌تری بوده است، بده‌بستان در نظام بسته‌تری صورت گرفته است و در نتیجه، سرمایه اجتماعی افراد کمتر فرصت بالندگی و رشد یافته است. هرچه شعاع اعتماد پاسخ‌گویان افزایش یافته است، بر دامنه انتظار آنان افزوده شده است. کسانی که افراد بیشتری را قابل اعتماد می‌دانستند، بیش از دیگران، هنگام بروز سختی و مشکل انتظار یاری و کمک داشتند.

(chi-square = ۹۷۱/۴۴۴ d.f = ۱۲ p = ۰/۰۰۰)

بین دامنه انتظار پاسخ‌گویان و عضویت آن‌ها در تشکل‌ها، ارتباط معنی‌داری مشاهده می‌گردد. کسانی که عضو تشکل‌ها، انجمن‌ها و... بودند، از دامنه انتظارات گسترده‌تری نیز بهره داشتند؛ به بیان دیگر، افرادی که به فعالیت در عرصه‌های عمومی روی آورده بودند، توانسته بودند اشخاص معتمدی را بیابند که در هنگام سختی بتوانند از آن‌ها امید یاری و کمک داشته باشند.

(chi-square = ۶۱/۱۹۶ d.f = ۸ p = ۰/۰۰۰)

بین دامنه انتظار پاسخ‌گویان و سابقه مهاجرت خانوار آن‌ها رابطه‌ای وجود نداشته است؛ به‌دیگر سخن، مهاجرت خانوار اختلال جدی در مناسبات اجتماعی افراد ایجاد نکرده است. هرچه شبکه ارتباط پاسخ‌گویان وسیع‌تر و مناسبات با غیرخویشاوندان بیشتر می‌شود، دامنه انتظارات از دیگران نیز گسترش می‌یابد. به این ترتیب، می‌توان پذیرفت با گسترش روابط غیرخانوادگی، امکان رویارویی با مشکلات و سختی‌ها بیشتر فراهم می‌آید.

(chi - square = ۷۲۹/۲۶۱ d.f = ۱۲ p = ۰/۰۰۰)

• بررسی ارزش‌ها و طرز تلقی مردم استان زنجان نشان می‌دهد: مردان، جوانان و دانش‌آموختگان بیشتر به ارزش‌های این جهانی (پیشرفت، ارتقای دانش و مهارت، تلاش مستمر و...) پایبند بوده و در مقابل، زنان بر ارزش‌های آن جهانی (خوبی، کمال، تقوا، سلامت نفس و...) پای فشرده‌اند. قطبی شدن ارزش‌ها (این جهانی و آن جهانی) زمینه‌های ذهنی‌هنجاری تقسیم اجتماعی کار و تخصص یافتگی را در استان زنجان فراهم خواهد کرد؛ به گونه‌ای که وارد شدن مردان به جرگه شاغلان، کارفرمایان و... توسعه اقتصادی را تضمین خواهد کرد و حضور زنان در عرصه فعالیت‌های اقتصادی، اشتغال در دستگاه دولتی و... به تقیدات اخلاقی دامن خواهد زد.

از سوی دیگر، قطبی شدن ارزش‌ها (این جهانی و آن جهانی) در میان زنان و مردان، می‌تواند نهاد خانواده را تهدید کند. فقدان مهارت‌های زندگی زناشویی در چنین شرایطی باعث خواهد شد که مدارای اعضای خانواده نسبت به یکدیگر کمتر شود و احتمال ایجاد تنش بیشتر گردد. در مناطق توسعه یافته‌تر استان، این جدایی ارزش‌ها نمایان‌تر بوده است؛ به همین دلیل، پرونده‌های مختومه طلاق دادگاه‌های عمومی در شهرستان زنجان، به منزله مرکز استان و توسعه یافته‌ترین شهرستان آن، بسیار بیش از حد انتظار بوده است (معاونت برنامه‌ریزی، ۱۳۸۹).

• یکی از جنبه‌های تأثیر ساختار اجتماعی بر منافع فردی، شراکت در اموال و دارایی‌هاست. به دلیل نظام حقوقی و چگونگی ارتبوری از خویشاوندان، شراکت در دارایی‌ها و اموال، امری اجتناب‌ناپذیر تلقی می‌گردد و بررسی واکنش افراد به آن می‌تواند ابعاد جدیدی از سرمایه اجتماعی را بازنمایی کند.

بین شراکت در فعالیت اقتصادی و شراکت در اموال و دارایی‌ها ارتباط معنی‌داری مشاهده می‌شود. از میان ۳۱۲ نفری که فعالیت اقتصادی داشتند، جدای از شغل اصلی‌شان، سهم چشمگیری نه در کار با دیگری شریک بودند و نه در اموال و دارایی‌ها (۵۷/۷ درصد،

۱۸۰ نفر). کسانی که در فعالیت اقتصادی شریک داشتند، اما در دارایی و اموال شریکی نداشتند، در جایگاه دوم قرار گرفته‌اند (۲۳/۴ درصد، ۷۳ نفر). به این ترتیب، می‌توان مشاهده کرد که شراکت در فعالیت اقتصادی رواج بیشتری دارد. کسانی که در فعالیت اقتصادی فاقد شریک بودند، اما در اموال و دارایی‌ها شریک داشتند، حدود ۵/۱ درصد افراد (۱۶ نفر) را دربرمی‌گرفتند. افرادی که چه در فعالیت اقتصادی و چه در اموال و دارایی، با دیگران شراکت داشتند، در جایگاه سوم بودند (۱۳/۸ درصد، ۴۳ نفر).

یافته‌های فوق حکایت از آن دارد که پرهیز از شراکت، چه در فعالیت اقتصادی و چه در مالکیت بر اموال و دارایی‌ها، بیش از تمایل به شراکت رایج است و مردم می‌کوشند در این امر، حزم‌اندیشی کنند. با این همه، می‌توان پذیرفت مناسبات خانوادگی، خویشاوندی و دوستی تا حد زیادی، این اطمینان را ایجاد می‌کند و برای افزایش سرمایه اجتماعی و جلوگیری از فرسایش آن لازم است نه تنها نهاد خانواده تقویت گردد، بلکه آموزش کار گروهی و فعالیت‌های جمعی، به‌ویژه در دوره کودکی و نوجوانی، می‌تواند مهارت‌های افراد را برای تعامل با دیگران شکوفا کند. اهمیت این نکته هنگامی بیشتر آشکار خواهد شد که به دلایل عدم شراکت در کار اقتصادی و یا مالکیت اموال و دارایی توجه نشان دهیم. شمار زیادی از نگرش‌های منفی^۱ به شراکت، گروه‌های اجتماعی، همسالان و ... بر جنبه شناختی استوار گردیده است که می‌تواند با آموزش‌های مناسب اصلاح شود.

پرهیز از شراکت در فعالیت‌های اقتصادی در میان ساکنان استان زنجان به مراتب، به تمایل برای داشتن شریک و انتظار افزودن بر قابلیت‌های حاصل از آن برتری داده می‌شود. چنین گرایشی از چیرگی فضای بی‌اعتمادی و یا دوری‌جستن از اعتمادهای خوش‌باورانه در این استان حکایت می‌کند. مردم استان با انتخاب شریک اقتصادی از میان اعضای خانواده و خویشاوندان نزدیک نه تنها توانسته‌اند تاحدی خود را از هزینه‌های ناشی از عدم تعهد به انتظارات رهایی بخشند، بلکه همچنان به فعالیت اقتصادی بپردازند؛ اما

1. attitudes

وابسته ماندن به مناسبات خویشاوندی و روابط خانوادگی می تواند زیان های جبران ناپذیری برای توسعه اقتصادی استان در برداشته باشد. انتقال دانش و بهره گیری از فناوری های پیشرفته، مستلزم کنش متقابل با افراد بیگانه ای است که از این دانش و فناوری برخوردار می باشند و چنانچه سرمایه گذاری کلان نیاز باشد، دیگر نمی توان به شیوه های سنتی عاداتی دل بست. ایجاد بنگاه های عظیم اقتصادی و تولید انبوه کارخانه ای چندان با این محدودیت ها سازگاری ندارد.

رنانی و مؤیدفر بر این باورند که بین رشد اقتصادی و اعتماد ارتباط مثبت برقرار است؛ اما در استان زنجان و همچنین استان های گلستان، آذربایجان شرقی و تهران، علی رغم بالا بودن شاخص اعتماد خاص شده^۱ در میان جامعه، شاهد رشد اقتصادی بالایی نیستیم (رنانی و مؤیدفر، ۱۳۸۷). بنابراین، می توان پذیرفت دیرباوری به مراجع قضایی و قانونی و همچنین مراجع اقتصادی از سویی و دامنه اندک اعتماد در میان پاسخ گویان از سوی دیگر، موجب پیدایش سرمایه اجتماعی محدود کننده ای گردیده است که می تواند همچون مانعی جدی در راه شکل گیری قراردادهای کلان رسمی حقوقی و انجام مقاطعه کاری های پیشرفته نوین از سوی مردم بومی این استان تلقی گردد.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

1. specialized trust

- ازکیا، م. و غفاری، غ. (۱۳۸۳)، توسعه روستایی با تأکید بر جامعه روستایی ایران، تهران: نی.
- امیرکافی، م. (۱۳۷۴)، اعتماد اجتماعی و عوامل مؤثر بر آن، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهیدبهشتی.
- پاتنام، ر. (۱۳۸۰)، دمکراسی و سنت‌های مدنی (ترجمه محمدتقی دل‌فروز)، تهران: سلام.
- تاج‌بخش، ک. (۱۳۸۲)، مجموعه مقالات سرمایه اجتماعی و مشارکت در شوراها در استان فارس، معاونت امور اجتماعی و شوراهای وزارت کشور.
- رنایی، م. و مؤیدفر، ر. (۱۳۸۷)، سرمایه اجتماعی و عملکرد اقتصادی؛ بررسی مقایسه‌ای استان‌های ایران، در: مجموعه مقالات همایش سرمایه اجتماعی و توسعه در ایران، تهران: مؤسسه تحقیقات و توسعه علوم انسانی.
- غفاری، غ. (۱۳۸۰)، تعیین ویژگی‌های اجتماعی، فرهنگی در مشارکت سازمان یافته اجتماعی، اقتصادی روستاییان، پایان نامه دکتری، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران.
- فوکویاما، ف. (۱۳۷۹)، پایان نظم، سرمایه اجتماعی و حفظ آن (ترجمه غلام‌عباس توسلی)، تهران: جامعه ایرانیان.
- کلانتری، م. (۱۳۸۷)، طرح بررسی وضعیت سرمایه اجتماعی در سکونتگاه‌های شهری و روستایی استان زنجان، زنجان، معاونت برنامه‌ریزی استانداری زنجان.
- کلمن، ج. (۱۳۷۷)، بنیادهای نظریه اجتماعی (ترجمه منوچهر صبوری)، تهران: نی.
- مرکز آمار ایران (۱۳۸۵)، نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۸۵.
- مریسی، ف. (۱۳۸۴)، سرمایه اجتماعی در عمل: مورد مطالعه انجمن روستایی ایت اکتل (نقدی بر هم‌بستگی سنتی در کشور مراکش) چاپ شده در تاج‌بخش، کیان، سرمایه اجتماعی، اعتماد، دمکراسی و توسعه، (ترجمه افشین خاکباز و حسین پویان)، تهران: شیرازه.
- معاونت برنامه‌ریزی استانداری زنجان (۱۳۸۸)، مطالعات آمایش استان زنجان،

- بخش نخست: تحلیل وضعیت و ساختار، فصل اول تحلیل وضعیت استان، ج ۱: تحلیل وضعیت منابع طبیعی و محیط زیست، زنجان: دفتر برنامه ریزی و بودجه.
- معاونت برنامه ریزی استانداری زنجان (۱۳۸۹)، مطالعات آمایش استان زنجان، بخش نخست: تحلیل وضعیت و ساختار، فصل اول تحلیل وضعیت استان، ج ۲: تحلیل اجتماعی و فرهنگی، زنجان: دفتر برنامه ریزی و بودجه.
- موسوی خامنه، م. (۱۳۸۳)، سرمایه اجتماعی و سلوک اجتماعی؛ پیامدهای مدنی سرمایه اجتماعی در مدارس، پایان نامه دکتری جامعه‌شناسی، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران.
- میرزاخانی، ؟. (۱۳۸۰)، رابطه سرمایه‌های اجتماعی، فرهنگی با نگرش به رشته تحصیلی و عملکرد تحصیلی، پایان نامه دکتری، دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تبریز.
- ناطق پور، م. و فیروزآبادی، ا. (۱۳۸۴)، سرمایه اجتماعی و عوامل مؤثر بر شکل گیری آن در تهران، مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره ششم، ش ۴، ص ۹۱ تا ۵۹.
- وینسترا، گ. (۱۳۸۴)، سرمایه اجتماعی، تندرستی و نابرابری، در: تاج‌بخش، کیان، سرمایه اجتماعی، اعتماد، دمکراسی و توسعه (ترجمه افشین خاکباز و حسین پویان)، تهران: شیرازه.
- Brehm, J., & Rahn W., (1997), Individual-Level Evidence for the Causes and Consequences of Social Capital, *American Journal of Political Science*, Volume 41, Issue 3, (Jul., 1997), 999-1023.
- Burt, R., S., (1992), Structural holes: the social structure of competition, Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Coleman, J., (1988), Social Capital in the Creation of Human capital, *American Journal of Sociology*, 94: S95-120.
- Field, J., (2003) Social Capital, Rout ledge: London.
- Fukuyama, F., (1999), *Social Capital and Civil Society*, IMF Conference on Second Generation Reforms In <http://www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/1999/reforms/fukuyama.html>.
- Grewe, N., R., (2003), Social Capital and Local Development: *An Exploration of Three Forms of Community-based Social Capital* (Iowa), Iowa State University.
- Hyatt, R., R., (2003), *Social Capital, Inequality, and Well-being in the International Neighborhood*, Brown University, Ill.: Free Press.

- Knack, S., (2002), Social Capital, Growth and Poverty: a survey of cross country evidence, in Grootaert, C and Bastelaer, T., 2002, ***The Role of Social Capital in Development***, Cambridge Univ. Press.
- Krishna, A., and Uphoff, N., (2002), Mapping and Measuring Social Capital through Assessment of Collective Action to Conserve and Develop Watersheds in Rajasthan, India, Published in Grootaert, C and Bastelaer, T., 2002, ***The Role of Social Capital in Development***, Cambridge Univ. Press.
- Loflin, K., T., (2003), ***Bonding and Bridging Social Capital and Their Relationship to Community and Political Civic Engagement***, the University of North Carolina at Chapel Hill.
- Loh, J., (2003). ***Social Capital and Economic Development: A Cross-national Study of Social Capital***, Trust, Civic Engagement, and Economic Growth of 38 Countries, 1990-1998, The University of Alabama.
- Offe, C., and Fuchs, S., (2002), a Decline of Social Capital, the German Case, Published in Putnam, Robert D., 2002, Democracy in Flux: ***The Evolution of Social Capital in Contemporary Society***, New York: Oxford University Press.
- Wall, E., Ferrazzi, G., and Schryer, F., (1998), Getting the Goods on Social Capital, ***Rural Sociology*** 63(2): 300-322.

